

İran Çalışmaları Dergisi
E-ISSN: 2651-4370
Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 23-52
Geliş Tarihi: 07.01.2024
Kabul Tarihi: 25.04.2024
DOI: 10.33201/iranian.1416099
Makale Türü: Araştırma Makalesi

Nadir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra İran'da İktidar Savaşları ve Kerim Han Zend'in İktidar Yürüyüşü (1747-1763)

Cafer AÇAR*

Öz

Kerim Han Zend'in iktidarı modern İran tarihinin en önemli dönemlerinden birini oluşturmaktadır. Safevi Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte İran'a yapılan Afgan saldırıları, ülkede büyük bir siyasi krize yol açtı. Afşar hanedanının kurucusu Nadir Şah Afganları bertaraf ettikten sonra İran'ı istikrara kavuşturmayı başardı ancak Nadir'in uyguladığı totaliter yönetim onun 1747 yılında öldürülmesiyle sonuçlandı. Nadir'in ardılları arasında başlayan kıyasıya rekabet İran tarihinin en etkili simalarından birinin, Kerim Han Zend'in İran'ın siyasi arenasında boy göstermesine fırsat sundu. Nadir Şah tarafından Horasan'da mecburi ikâmete tâbi tutulan Zendler Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Kerim Han'ın liderliğinde ana yurtları Peri ve Kemazan'a geri döndüler. 1751 yılında kendisini Vekil-i Reaya olarak ilan eden Kerim Han Zend; Hasan Ali Han Erdelani, Ali Merdan Han Bahtiyari, Azad Han Afgan, Muhammed Hasan Han Kaçar ve Feth Ali Han Afşar ile yaptığı savaşları kazandı ve 1763 yılı itibarıyla İran'ın tek hâkimi oldu. Bu çalışmada özellikle Zend dönem kaynakları esas alınarak Kerim Han'ın rakipleri ile yaptığı savaşlar ve onun iktidar yürüyüşü mercek altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Nadir Şah, Zendler, Kerim Han, Vekil-i Reaya.

* Dr., Mardin Borsa İstanbul Sosyal Bilimler Lisesi, Mardin, Türkiye, caferacar1982@gmail.com, ORCID: 0000-0002-81712514

Cammon Creative Licence

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY NC) International License.

İran Çalışmaları Dergisi bilginin yayılması ve zenginleşmesi için Açık Erişim Politikasına uymaktadır.

The Journal of Iranian Studies
E-ISSN: 2651-4370
Vol: 8, No: 1, pp. 23-52
Received: 07.01.2024
Accepted: 25.04.2024
DOI: 10.33201/iranian.1416099
Article Type: Research Article

Power Struggles in Iran After The Death of Nadir Shah Afshar and Karim Khan Zend's March to Power (1747-1763)

Cafer AÇAR*

Abstract

The reign of Karim Khan Zend constitutes one of the most important periods in the history of modern Iran. With the weakening of the Safavid Empire, the Afghan attacks on Iran led to a major political crisis in the country. Nadir Shah, the founder of the Afshar dynasty, managed to stabilise Iran after eliminating the Afghans, but Nadir's totalitarian rule resulted in his assassination in 1747. The fierce rivalry between Nadir's successors provided an opportunity for one of the most influential figures in Iranian history, Karim Khan Zend, to appear on the Iranian political scene. After Nadir Shah's assassination, the Zends, who had been forced to live in Khorasan by Nadir Shah, returned to their homeland of Peri and Kemazan under the leadership of Karim Khan. In 1751, Karim Khan Zend, who declared himself as Vekil-i Reaya, won the wars against Hasan Ali Khan Erdelani, Ali Merdan Khan Bakhtiyari, Azad Khan Afghan, Muhammad Hasan Khan Qajar and Fath Ali Khan Afshar and became the sole ruler of Iran by 1763. In this study, Kerim Khan's wars with his rivals and his march to power are analysed based on the sources of the Zend period.

Keywords: Iran, Nadir Shah, The Zends, Karim Khan, Deputy of reaya.

* Dr., Mardin Borsa Istanbul Social Sciences High School, Mardin, Türkiye
caferacar1982@gmail.com, ORCID: 0000-0002-81712514

1. Giriş

Safeviler (1501-1736) İran'da iki yüz yılı aşkın bir süre saltanat sürdürdükten sonra hâkimiyetlerini kaybettiler ve Nadir Şah ile beraber Afşar saltanatı başladı. 1694-1722 yılları arasında Safevi tahtında Şah Sultan Hüseyin bulunuyordu. Şah Sultan Hüseyin'in sefahate dalması ve devlet yönetimi konusunda gevşeklik göstermesi yüzünden iktidarının son yıllarında İran'ın farklı bölgelerinde bazı isyanlar çıktı. Bu isyanlardan birinin başını Mir Üveys'in oğlu Mahmud Han çekiyordu. Afgan Mahmud Han 1720 yılında İran'a saldırdı, Safevilerin başkenti İsfahan'ı işgal etti ve Safevi şahı Şah Sultan Hüseyin'i hapse attırdı. Şah Sultan Hüseyin'in oğlu II. Şah Tahmasb (1729-1732) Kazvin'e kaçmayı başardı ve Kazvin'de kendisini İran şahı olarak ilan etti (Esterabadi, 1366, s. 724) ancak İran'da hâkimiyet büyük ölçüde Afganların elinde idi (Müstevfi, 1375, s. 170). Afganların İran'ı istilasından üç yıl sonra 1723'te Afgan Eşref Han amcasının oğlu Mahmud Han'ı öldürttü ve kendisi İran tahtına oturdu (Otter, 1363, s. 115). İran'da merkezi otoritenin bozulması ülkeyi büyük bir kargaşa ve anarşi ortamına sürükledi. İktidara talip hâkimler, İran'ın farklı bölgelerinde taraftar toplama ve mahalli hükümetler kurma arayışına girdiler.

İran'da Afganların sebep olduğu yaklaşık on yıllık kaos, siyasi karmaşa ve otorite boşluğundan sonra Nadir Şah, İran'da yeniden otoriteyi tesis etmeyi başardı (Edibü'ş-Şuara, 1345, s. 75). Nadir Şah 22 Şevval 1148'de (6 Mart 1736) Erdebil'de, Moğan kurultayında Afşar hanedanının ilk şahı olarak taç giydi (Aştiyani, 1386, s. 441; Mehmed Paşa, 2003, s. 32-33). Şah soyundan olmayan Nadir, kendisinden sonra çocuklarına ilgi duyulmayacağını düşündüğü için İran'da çocuklarına karşı muhalefet edebilecek kudretli kimseleri ortadan kaldırıyordu. Özbek, Afgan, Kaçar ve Afşarlardan oluşan bir ordu teşkil etmiş olan Nadir, İranlı askerlere pek rağbet etmiyor, onları bir vesile ile ortadan kaldırıyordu. Nadir Şah'ın hususi hekimi Fransız keşiş Pedri Bazen'in 1741-1747 yılları arasında tuttuğu notlara göre Nadir özellikle Afgan askerlere itimat ediyordu ve dört bin Afgan askerden oluşan seçkin bir muhafız birliği oluşturmuştu (Bazen, 1340, s. 37). Nadir esasen Afgan savaşçılara yaslanıyor, İranlı Kızılbazların ordu içindeki nüfuzlarını kırmayı ve onları bertaraf etmeyi planlıyordu. Bu onun sonunu hazırlayan önemli bir etkendi (Aştiyani, 1386, s. 448). Nadir, yeğeni Ali Kuli Han'ın katline ferman çıkarınca Ali Kuli Han, Nadir'in diğer generalleri ile anlaşarak onu ortadan kaldırmayı

planladı. Nadir, Meşhed ve Mazenderan arasında bulunan Derûn ve Kûçan yerleşkelerinin hâkimi Muhammed Hüseyin Han Kürd'ü bertaraf etmeleri için oğulları Nasrullah Mirza, İmam Kuli ve torunu Şahruh Mirza'yı bölgeye gönderince (Bazen, 1340, s. 36) fırsatı değerlendiren generalleri harekete geçtiler. Allahverdi Bey'in emrinde bulunan kırk cellad gece vakti Nadir'in çadırına girip 11 Cemâziyelâhir 1160 / 20 Haziran 1747 tarihinde önce ayağını sonra da kafasını kestiler (Toğaç, 2000, s. 81; Özcan, 2006, s. 227).

Nadir'in öldürülmesinden sonra İran'da yeniden büyük bir kaos ve kargaşa yaşandı. Afşar hanedanından ve ordu komutanlarından bazıları İran'da kudret elde etmek için birbirleri ile kıyasıya bir mücadeleye giriştiler. Afşar hanedanı içindeki güç ve iktidar savaşları İran'a hâkim olmak isteyen hanedan dışı güçlerin de siyaset sahnesinde boy göstermeleri için uygun bir fırsat yarattı. *Kerim Han Zend, Muhammed Hasan Han Kaçar, Azad Han Afgan ve Ali Merdan Han Bahtiyari* bu güçlerin başında geliyordu (Dünbüli, 1349, s. 9-10; Niebuhr, 1354, s. 199).

2. Zendlerin Ortaya Çıkışı

Zendler İran'ın Afganlar tarafından istila edildiği 1720'li yıllardan itibaren adlarından söz ettirdiler. Zend Devleti'nin kurucusu Kerim Han Zend döneminin ana kaynaklarından biri olarak değerlendirilen Golşen-i Murad'ın müellifinin aktardığına göre Muhammed Kerim Han, Zend taifesinin reisi İnak Han'ın oğlu idi. Yine müellife göre Zendler Lorların bir kolu idi (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 35). Zendlerin ana yurtları olan Peri (Razmara, 1331, s. 75) ve Kemazan (Razmara, 1331, s. 374) köyleri başka birkaç köyle birlikte "Lekistan" olarak adlandırılmış, Zendler Lorların bir kolu olan Lek taifesine mensup kabul edilmişlerdir (Malcom, 1369, s. 519). Loristan bölgesinde yaşayan Lekler daha çok Loristan'ın kuzeyinde ve kuzeybatısında; Burucerd, Nihavend, Hürremabad, Kermaşah ve İlam'da yaşıyorlardı. Zendler uzun yıllar Melayir'e bağlı Peri ve Kemazan köylerinde ve Hemedan dolaylarında yaşadılar. Hayvancılıkla geçinen Zendler, sert tabiatlı cesur savaşçı ve iyi silahşör oldukları için itaat altına alınmaları kolay olmuyordu.

1720'li yıllarda Afganlar İsfahan'ı, Osmanlılar Kermaşah havalisini işgal ettikleri sırada Zendlerin başında Mehdi Han bulunuyordu. Osmanlılara

karşı mücadele eden Mehdi Han'ın güçlenmesinden endişelenen Nadir, oldukça zeki komutanlarından birini, Baba Han Çapeşlü'yu Mehdi Han Zend'i ikna edip ordugâha getirmesi için görevlendirdi. Baba Han, çeşitli vaatlerde bulunarak Mehdi Han'ı Nadir'le konuşması için ikna etti ve onu alıp Nadir'in ordugâhına getirdi. Mehdi Han ordugâha varır varmaz tutuklandı ve Zend kabilesi ileri gelenlerinin de aralarında bulunduğu dört yüz adamıyla birlikte katledildi. (Golıstane, 2536, s. 146-147). Zend ileri gelenlerinin Nadir'in emri ile katledilmelerinden sonra Zendler Horasan'ın uzak bir köşesine, Ebiverd ve Dergez bölgelerine sürüldüler (Golıstane, 2536, s. 147; Musevi, 1363, s. 7). Nadir'in öldürülmesinden sonra Zendler Kerim ve Sadık Han kardeşlerin önderliğinde ana yurtları olan Peri ve Kemazan'a geri döndüler (Kuhmeri, 2536, s. 451). Kerim ve Sadık kardeşler kudret ve nüfuzlarını arttırmak için yağma ve talan faaliyetlerine başladılar. Hemedan hâkimi Mihr Ali Han Tekelu'yu mağlup eden Kerim'e Zend kabilesi ileri gelenleri "Han" unvanı verdiler ve bundan sonra Kerim Han adıyla meşhur oldu (Golıstane, 2536, s. 149). Kerim Han'a ayrıca Lor-Lek lehçesinde reis anlamına gelen "Tuşmal" hitabı ile de hitap ediliyor, kendisi Tuşmal Kerim Han olarak da adlandırılıyordu (Vakayinigar, 1381, s. 30-31). Hemedan hâkimine ve onun müttefiki Erdelan mirine üstünlük kurmayı başaran Kerim Han (Recebi, 1228, s. 37) Batı İran'da büyük bir şöhret elde etti ve ismi bölgede dilden dile dolaşmaya başladı.

Kerim Han'ın şöhretini perçinleyen başka bir hadise 1750 yılında yaşandı. Bahtiyarilerin Heftleng aşiretinin reisi Ebulfeth Han yıllardır İsfahan şehrinin hâkimi ve beylerbeyi olarak görev yapıyordu. Bu göreve Afşar şahı Şahrüh tarafından tayin edildiğini iddia ediyordu. Şahrüh kudret ve nüfuzunu yitirdiği için Bahtiyarilerin Çeharleng aşiretinin reisi Ali Merdan Han bu fırsatı değerlendirerek İsfahan'a hâkim olmak istiyordu. Bahtiyariler de tıpkı Zendler gibi Nadir Şah tarafından Horasan'a sürülmüşlerdi. Afşar hanedanında ortaya çıkan yönetim zaafını değerlendiren Ali Merdan Han İsfahan'a saldırdı. Ebulfeth Han ile İsfahan yakınlarında yaptığı savaşı kaybedince de Kerim Han Zend'den yardım istedi (Musevi, 1363, s. 13). Kerim Han bu çağrıya olumlu karşılık verdi, ikisi ittifak kurup süvari ve piyadelerden oluşan yirmi bin kişilik bir kuvvetle İsfahan'a saldırdılar (Golıstane, 2536, s. 171). İsfahan yakınlarındaki Kehriz mevkiinde yapılan savaşı Zend-Çeharleng birleşik kuvvetleri kazandı. Ebulfeth Han İsfahan Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldı ancak Zendlerin topçu ateşine mukavemet edemedi ve şehri teslim etmek zorunda kaldı. Ali Merdan

Han, Ebulfeth Han'dan kendilerine katılmasını istedi. Böylece güçlerini birleştirecek ve üçlü bir ittifak tesis edeceklerdi. Bahtiyari hanı bu teklifi kabul etti ve taraflar arasında aşağıdaki hükümler çerçevesinde bir antlaşma imzalandı (Golistan, 2536, s. 172; Musevi, 1363, s. 15-16).

1. Safevi şahı Şah Sultan Hüseyin'in yeğeni¹ (kız kardeşinin oğlu) olduğu varsayılan on yedi yaşındaki Ebu Turab, III. Şah İsmail olarak adlandırılacak ve bu unvanla İran tahtına çıkarılacak. (Yeni tesis ettikleri hükûmete meşruiyet kazandırmaya çalıştıkları anlaşılan Lor ve Bahtiyari hanları bu çerçevede genç şehzadeye 29 Haziran 1750 tarihinde taç giydirdiler ve onu İran'ın kanuni şahı olarak ilan ettiler).

2. Kerim Han Zend, İran orduları başkomutanı olacak ve ordu ile alakalı bütün işlerden bizzat kendisi sorumlu bulunacak. İhtiyaç hâlinde Kerim Han orduyu seferber edecek. Kerim Han ayrıca Irak, Azerbaycan ve Fars eyaletlerinin fethi için harekete geçecek, adı geçen eyaletlerin alınmasından sonra İsfahan'a dönecek ve Şah İsmail'in refakatinde Afşar hanedanının hâkim olduğu Horasan topraklarına yürüyecek.

3. Ali Merdan Han başkent İsfahan'ın her türlü idari ve sivil işlerinden sorumlu olacak, başkenti terk etmemeyi taahhüt edecek ve askeri konulara müdahil olmayacak. (Böylece bir tür atabeylik payesi elde eden Ali Merdan Han aynı zamanda saltanat naipliği vazifesini de uhdesine almış oldu).

4. Ebulfeth Han başkent İsfahan'ın güvenliğinden sorumlu olacak.

Taraflar Kuran-ı Kerim üzerine yemin ettiler ve anlaşmaya sadık kalacaklarını taahhüt ettiler. İlâveten Kerim Han ve Ali Merdan Han ikili bir anlaşma yaparak birbirleri aleyhine herhangi bir teşebbüste bulunmayacaklarına ve sürekli olarak istişare hâlinde olacaklarına dair yemin ettiler (Hedayeti, 1336, s. 117-118). Bahtiyari ve Lor hanları arasında varılan mutabakattan sonra Kerim Han kendisine tahmil edilen görev gereği işe koyuldu. Hemedan hâkimi Mihr Ali Han Tekelu ile Erdelan miri Hasan Ali Han'ı itaat altına almak kastında olan Kerim Han Hemedan'a yöneldi. Önce Hemedan'ı akabinde de Erdelan Emirliği'nin başkenti Senendec'i hakimiyet altına aldı.

¹ John Perry (1365, s.32)'nin kaydettiğine göre Şah Sultan Hüseyin'in Safevilerin son döneminin önemli devlet adamlarından olan Mirza Murteza ile evli olan kız kardeşinden doğan iki veya üç şehzade hayattalardı ve İsfahan'da yaşıyorlardı. Bunlardan en küçüğü on yedi yaşındaydı ve Ebu Turab adını taşıyordu.

3. Zend-Bahtiyari Mücadelesi

Erdelan Emirliği'nin merkez şehri Senendec'i yağmalayan Kerim Han başkent İsfahan'ın kuzeyine ve kuzey batısına yapılacak askeri sevkیاتlar için önemli güzergâhlardan sayılan Tahran ile Kazvin'i hâkimiyeti altına almak için harekete geçti. Aralarında derin bir rekabet bulunan, Kerim Han'ın yokluğunu fırsat bilen Ali Merdan Han Kerim Han ile yaptığı mutabakatı bozdu ve onu bertaraf etmek için faaliyetlere başladı. Ali Merdan Han Bahtiyari, yukarıda bahsi geçen üçlü mutabakatın taraflarından Ebulfeth Han'ı önce zindana attırdı, daha sonra da katletti. Yerine de amcası Hacı Baba Han'ı atadı. Bu durum ikisi de Bahtiyari olan Çeharleng ve Heftleng aşiretleri arasındaki rekabetin bir tezahürüydü ve Ali Merdan Han önemli rakiplerinden birini bertaraf etmiş oluyordu. Kudretini tekmil etmek kastında olan Ali Merdan Han, yeni tesis edilmiş olan üçlü İsfahan yönetimine baş kaldıran ve Horasan merkezli Afşar hanedanı dışında herhangi bir oluşumu tanımayacağını ilan eden Fars Eyaleti hâkimi Salih Han Bayat'ın başkent İsfahan'a çağırılması için III. Şah İsmail'e tavsiyelerde bulundu. Salih Han İsfahan'a çağırıldı ancak o bu çağrıya karşılık vermemekle kalmadı, isyan bayrağı açtı. İmzalanan mutabakat gereği askeri konulara müdahil olmayacağını taahhüt eden Ali Merdan Han yaptığı anlaşmaya aykırı hareket etti ve Hacı Baba Han'ı İsfahan'da naib olarak bırakıp Şah İsmail'in eşliğinde Fars eyaletine doğru harekete geçti. Fars eyaleti hâkimi Salih Han Beyat Şiraz yakınlarında büyük bir bozgun yaşadı, Şiraz şehri yağmalandı ve Fars eyaletinin tamamı itaat altına alındı (Golistan, 2536, s. 174; Musevi, 1363, s. 18).

Ali Merdan Han'ın ikinci kez anlaşmayı bozduğunu ve verdiği taahhütlere uymadığını duyan Kerim Han ordu komutanlarını topladı, Ali Merdan Han'ın ihanetini anlattı. Ne yapması gerektiği konusunda komutanlarıyla görüş alışverişinde bulundu. Kerim Han'ın komutanları kendisine bağlı olduklarını, Ali Merdan Han'ın yaptığı ihanetin cezasız kalmaması gerektiğini ve kendisiyle savaşılmasının kaçınılmaz olduğunu beyan ettiler. Ordu komutanlarının açık desteğini alan Kerim Han 1751 yılının ocak ayı sonlarında otuz bin kişilik bir orduyla İsfahan'a doğru hareket etti (Golistan, 2536, s. 181). İsfahan şehrinin hâkimi Hacı Baba Han hiç bir direniş göstermeksizin şehri Kerim ve Sadık Han kardeşlere teslim etmek zorunda kaldı. Kerim Han, kardeşi Sadık Han'ı İsfahan beylerbeyi olarak tayin etti, kendisinden şehirde bozulan tertip ve düzeni tesis etmesini istedi

(Musevi, 1363, s. 19). Ali Merdan Han ise yanında Şah III. İsmail olduğu hâlde derhal İsfahan'a doğru yola çıktı. Bahtiyari bölgesi dağlarından geçen Ali Merdan Han İsfahan'a yakın Çeharmahal mevkiinde ordugâh kurdu. Taraflar arasında yaşanan zorlu mücadelede Kerim Han'ın galip geleceğini anlayan Şah İsmail, vezir Zekeriya Han ve Ali Merdan Han'ın ordu komutanları kendisinden yüz çevirip Kerim Han'a katıldılar. Ali Merdan Han ile yakını Loristan Valisi İsmail Han Feyli, Fettah Han ve Behzad Han gibi Bahtiyari ileri gelenleri firar ederek Şuşter'e gittiler (Golistan, 2536, s. 192-193; Musevi, 1363, s. 24).

Şah III. İsmail'i Bahtiyarilerden alan Kerim Han İsfahan'a döndü ve 1751 yılında onu tahta oturttu (Asef, 2537, s. 258). Bu mutlak zafer Kerim Han'a İran şahı olma fırsatı sundu ancak o kendisini "Vekil-i Reaya" olarak ilan etti. Artık Güney ve Batı İran'da kudret büyük ölçüde Kerim Han'ın elindeydi. Kerim Han, fermanlar yayınladı, yeni hâkimler atadı. Amcasının oğlu Şeyh Ali Han'ı kuzey bölgelerinin ve Zend yurdunun, Muhammed Han Zend'i Kürdistan'ın ve Zagrosların batı yakasındaki eyaletlerin hâkimi olarak atadı. Kardeşi Sadık Han'ı Kermanşah Kalesi'ni fethetmesi için iki bin kişilik bir kuvvetle bölgeye sevk etti. Zendlerin saldırı hazırlığında olduğunu duyan Kermanşah hâkimi Muhammed Taki Han Golistan Kermanşah Kalesi'ne konuşlandı ve savunma için hazırlandı (Golistan, 2536, s. 182-183).

Kermanşah Kalesi bir yıl boyunca Zendlerin kuşatması altında kaldı. Kuşatmadan kurtulmak isteyen Ali Merdan Han ve beraberindeki serdarlar Muhammed Hasan Han Kaçar'a haber gönderip kendisinden destek istediler. Otuz beş bin kişilik bir kuvvetle Mazenderan'dan hareket eden ve Kermanşah'a varan Muhammed Hasan Han, Ali Merdan Han'ın mağlup olmasına engel olamadı. Ali Merdan Han, Kerim Han'a yenildi ve İsmail Han Feyli ile birlikte Bağdat'a kaçmak zorunda kaldı. Muhammed Hasan Han'ın Kermanşah kuşatmasına destek olmak için geldiğini haber alan Kerim Han, Kermanşah Kalesi kuşatmasını sayıları seksen bin aileyi bulan, Kermanşah ve çevresinde yerleşik olup kale ahalisinden (Kermanşah bürokrasisinden) hoşnut olmayan Kelhor ve Zengene Kürtlerine havale etti, Muhammed Hasan Han ile savaşmak için harekete geçti ancak Kaçar hanı Kerim Han ile savaşmayı göze alamadığı için Esterabad'a geri döndü.

O sıralarda yaşanan bir hadise Ali Merdan Han'a çok önemli bir fırsat sundu. Son Safevi şahı Şah Sultan Hüseyin'in torunlarından olduğunu iddia

eden bir şahıs Bağdat'ta Mustafa Han Begdili Şamlu'nun² desteği ile İran tahtının kanuni varisi olduğunu beyan ederek İran şahlığı iddiasında bulundu (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 141). Safevi şehzadesi olduğunu iddia eden şahsı bizzat gören *Mücmelü't-Tevarih*'in müellifi, şahzadenin hikâyesini dinlemiş, İran'ı işgal eden Mahmud Han Afgan bütün Safevi şahzadelerini katlettiği zaman sekiz aylık olduğunu ve saray görevlilerinden biri tarafından kaçırılıp Reşt şehrine götürüldüğünü anlatan şahzadeye inandığını kaydetmiştir (Golıstane, 2536, s. 247). Bu durumu fırsat bilen, kudret elde etmek ve Kerim Han'a üstünlük kuracağı bir meşruiyet zemini elde etmek için tekrar harekete geçen Ali Merdan Han, şahlık iddiasında bulunan şahsı Hüseyin Mirza-yı Sâni olarak adlandırdı ve onu Kermanşah şehrine davet etti.

Kermanşah Kalesi kuşatmasına komuta eden ve kaleyi dört taraftan abluka altına almış bulunan Muhammed Han Zend yaşanan gelişmeleri İsfahan'da bulunan Kerim Han Zend'e bildirdi. Kalede bulunan ve Zend kuşatmasına karşı savunma savaşı yapan *Mücmelü't-tevarih*'in müellifi Ebu'l Hasan bin Muhammed Emin Golıstane'nin aktardığına göre; yıllardır kalede hizmet gören, baruthaneden sorumlu olup kale yönetiminin güvenini kazanmış olan, Zendlerle kavmi yakınlığı bulunan kale sakinlerinden birisi meşhur olmak, Kerim Han'ın övgülerine mazhar olmak için baruthaneyi havaya uçurdu ancak kuşatmaya komuta eden Muhammed Han Zend'in emriyle kendisine önce dayak atıldı sonra da hapsedildi (Golıstane, 2536, s. 255-256). Bu arada Bağdat'ta bulunan Ali Merdan Han ile İran elçisi Mustafa Han Osmanlı Devleti'nden ve Azad Han Afgan'dan destek istediler. Öte yandan kendilerinde ve askerlerinde Hüseyin Mirza-yı Sâni olarak telakki ettikleri şahsın Safevi soyundan olmadığına ve şahzadelik vasıflarına haiz bulunmadığına dair çok ciddi bir kanaat oluştu. Hakkında tahkikat

² Mustafa Han Begdili Şamlu, Dürre-i Nadire isimli eserin müellifi Mirza Mehdi Han Esterabadi ile birlikte Nadir Şah tarafından 1746 Kerden Antlaşmasını yenilemek ve pekiştirmek için elçilik göreviyle İstanbul'a gönderilmişti. Bahsi geçen elçiler İstanbul'a gitmek üzere Bağdat'tan hareket ettiklerinde Nadir Şah'ın katledildiği haberini aldılar. Bunun üzerine Mehdi Han Esterabadi İran'a geri döndü. Mustafa Han ise kendisine verilen görevi yerine getirdikten sonra Bağdat'a döndü ve İran'a dönebilmek için uygun bir fırsat kolladı. Yukarıda bahsi geçen Safevi şahzadesi, Mustafa Han'a aradığı fırsatı sundu. Kermanşah'a dönmek için Osmanlı Devleti'nin desteğine ihtiyaç duyan Mustafa Han'ın girişimleri sonucunda Bağdat vezirinin görevlendirdiği altı-yedi bin kişilik bir Yeniçeri birliği destek kuvvet olarak yardıma gönderildi (Golıstane, 2536, s. 260).

yaptırıldı, babasının Azerbaycan Terekemelerinden, hayatta olan annesinin de Azerbaycan havalisi Ermenilerinden olduğu öğrenildi (Golıstane, 2536, s. 261). Bu durum Ali Merdan Han'ın askerleri arasında ciddi bir hoşnutsuzluğa ve moral bozukluğuna sebep oldu. Lorıstan dağlarından geçerlerken Ali Merdan Han'ın yorgun ve moralsiz kuvvetleri bölük bölük dağıldılar.

Gelişmelerden anbean haberdar olan Kerim Han sonunda 1753 yılının mayıs ayında kırk bin kişilik bir kuvvetle Osmanlı-İran sınırında bulunan Kermanşah'a doğru İsfahan'dan yola çıktı. Kuşatma uzun sürdüğü için bunalan ve Bağdat'tan gelecek destek kuvvetlerden de ümidini kesen, kale sakinleri sonunda Kerim Han ile anlaşmaya karar verdiler. Kerim Han ile yapılan müzakerelerde temsilci olarak bizzat bulunan *Mücmelü'ı-tevarih*'in müellifi, Kerim Han'ın kale sakinlerinin can güvenliklerini sağlayacağına dair yemin ettiğini aktarmıştır (Golıstane, 2536, s. 266). Böylece Kermanşah Kalesi Kerim Han'ın eline geçti. Kerim Han, akrabası Ali Murad Han Zend'i Kermanşah şehrine hâkim olarak atadı. Bağdat'tan yola koyulan, Ali Merdan Han Bahtiyari'nin başlarında bulunduğu destek kuvvetlerini karşılamak üzere harekete geçti. Bu arada Azad Han Afgan, Ali Merdan Han'a haber göndererek kendisine dört saat mesafede bulunduğunu ilettili. Bağdat'tan gelen Ali Merdan Han'ın ordusunda bulunan Osmanlı destek kuvveti öncü birlik olarak yol aldığı sırada Şeyh Ali Han Zend'in saldırısına maruz kaldı. Ali Merdan Han yanında Hüseyin Mirza-yı Sâni olduğu hâlde Bahtiyari dağlarına kaçtı, Mustafa Han yaralı olarak yakalanıp Kerim Han'ın yanına götürüldü. Kermanşah yakınlarında 1753 yılının mayıs ayında meydana gelen bu savaş Ali Merdan Han'ın İran'da iktidar olmak için yaptığı son savaştı (Perry, 1365, s. 67). İran şahı olarak yanında bulundurduğu ve nesebi ile ilgili ciddi şüpheler bulunan şahzade de kendisine yük olmaktan başka bir işe yaramıyordu. Bu yüzden Ali Merdan Han tarafından gözleri oyuldu ve Irak'a, Şiiilerin meskûn olduğu Necef şehrine gönderildi.³ Kerim Han, Ali Merdan Han'ı mağlup ettikten sonra Ali Merdan Han'a yardım için gelen ve Kermanşah yakınlarında bulunan Azad Han Afgan'ın üzerine yürüdü.

³ Tezkire-i Şuşter'in müellifi, Ali Merdan Han Bahtiyari tarafından kör edilen ve 1753 yılında Necef'e hareket eden Hüseyin Mirza-yı Sâni ünvanlı şahzadeyi Şuşter'de bizzat gördüğünü kaydetmiştir (Şuşteri, 1924, s.164).

Zendler Kermaşah galibiyetinden sonra Azad Han ile yaptıkları mücadelede bir dizi yenilgi aldılar ve küçük gruplara bölündüler. Bu mücadelenin detayları çalışmamızın “Zend-Afgan Mücadelesi” kısmında değerlendirilecektir. Azad Han'a yenilen Kerim Han 1754 yılının bahar mevsiminde İran'ın güney eyaletlerine ve Şiraz'a doğru kaçarken Şeyh Ali Han ile Muhammed Han gibi Zend generalleri yeniden toparlanabilmek ve ordularını takviye etmek için Kermaşah'ın doğusunda bulunan Çemçemal'e konuşlandılar. Çemçemal'deki Zend kuvvetlerini muhasara etme kudreti bulunan Ali Merdan Han barış yolunu seçti ve Zendlerle iş birliği yapmayı denedi. Zend ileri gelenlerine haber gönderdi, dostluk elini uzattı ve onlara Azad Han'a karşı iş birliği yapmayı teklif etti. Bu teklif Şeyh Ali Han ve Muhammed Han gibi Zend ileri gelenleri tarafından olumlu karşılanmış göründü, adı geçen serdarlar aynı gece Ali Merdan Han'ın ordugâhına geldiler. Ali Merdan Han ve müttefiki İsmail Han Feyli, Zend serdarları ile yapacakları iş birliğinin esaslarını görüşmek ve Azad Han'ı bertaraf etmek için ne yapmaları gerektiği konusunda istişarelerde bulunmak için toplandılar. Ali Merdan Han, Zend serdarlarına; eğer Kerim Han burada olsaydı ittifak yapar, Lorlar, Bahtiyariler ve Zendler olarak güçlerimizi birleştirir, Azad Han'ı Irak-ı Acem'den çıkarmak için birlikte hareket ederdik dedi (Golistan, 2536, s. 292). Zekâsı ve ferasetiyle Zend taifesi arasında şöhret bulmuş olan Şeyh Ali Han, toplantı sonunda izin istedi. Varılan mutabakat konusunda Kerim Han'ı bilgilendirmek, rızasını almak ve kendisini ordugâha çağırarak kastında olduğunu ifade edip Çemçemal'deki ordugâhtan ayrıldı.

İki ay geçmesine rağmen Şeyh Ali Han geri dönmeyince Ali Merdan Han öfkelenildi ve ordugâhta bulunan Zend taifesi mensuplarına baskı yapmaya hatta onları öldürmek için planlar yapmaya başladı. Ali Merdan Han'ın planlarından haberdar olan ve Muhammed Han Zend ile aralarında dostluk bulunan yakınlarından biri katliam planını Muhammed Han'a haber verdi. Bunun üzerine, başlarına bir iş geleceğini anlayan Muhammed Han Zend, Bahtiyari hanının harekete geçmesine fırsat vermedi ve onu ortadan kaldırmak için planlar yaptı. Ali Merdan Han ile sohbet ettikleri bir sırada Muhammed Han'ın arkasında bulunan adamları Ali Merdan Han'ın üzerine atlayıp ellerini ve kollarını bağladılar. Muhammed Han da bıçağını çıkarıp Ali Merdan Han'ı öldürdü, sonra da kafasını kesti. Zendler hızlıca ordugâhtan uzaklaştılar. İsmail Han Feyli emrinde bulunan üç bin kişilik

Lor tüfekçileri ile Zendleri yakalamak için harekete geçtiyse de onları yakalamayı başaramadı (Golıstane, 2536, s. 298). Böylece Kerim Han'ın güçlü rakiplerinden Ali Merdan Han ortadan kaldırılmış oldu. Ancak Kerim Han için asıl tehlike İran'ın kuzey bölgelerine konuşlanmış olan ve Kerim Han'ın uzun müddet mücadele etmek zorunda kalacağı iki kişiden geliyordu. Bunlardan biri Hazar Denizi sahillerini mesken edinmiş olan Muhammed Hasan Han Kaçar, öbürü de Azerbaycan'a konuşlanmış olan Azad Han Afgan'dı.

4. Zend-Afgan Mücadelesi

Süleyman'ın oğlu Azad Han-ı Huteki-Gılzayi-i Afgan Kâbilli idi. Nadir Şah'ın 1738 yılında Kâbil'i fethetmesinden sonra Nadir'in ordusuna katıldı ve Nadir Şah'ın Hindistan seferine iştirak etti. Nadir'in iktidarının sonlarına doğru Afşarların Azerbaycan orduları komutanı Emir Aslan Han'ın hizmetine girdi. Nadir Şah'ın ölümünden sonra yeğeni İbrahim Şah'tan "Han" unvanı aldı. İbrahim Şah'ın Şahrüh Mirza'ya yenilmesinden sonra fırsatı ganimet bilen Azad Han, 1750 yılı sonlarında Feth Ali Han Afşar ve Şehbaz Han Dünbüli gibi yerel hâkimlerin desteği ile Tebriz, Urmiye ve Azerbaycan'ı tasarrufu altına aldı. Otuz bin kişilik bir ordu toplayıp İran toprakları üzerinde şahlık iddiasında bulundu (Dünbüli, 1349, s. 491; Golıstane, 2536, s. 184). Kaçar hanedanının önderi Feth Ali Han ile dostane ilişkileri bulunan Azad Han böylece Feth Ali Han'ın da desteği ile Azerbaycan'ın mutlak hâkimi oldu. 1752 yılının ocak ayı itibariyle Azad Han, Aras Nehri'nin güneyi ile Erdebil'den Urmiye'ye kadarki topraklarda söz sahibi idi. Azad Han'ın asıl niyeti Kerim Han Zend'in İsfahan'da tahta oturttuğu zayıf Safevi şahzadesini bertaraf etmek ve İran tahtına oturmaktı. Ancak Kerim Han'ın bu plana engel olacağını bildiği için öncelikle Kerim Han'ı bertaraf etmek zorunda olduğunu farkındaydı.

Çalışmamızın "Zend-Bahtiyari Mücadelesi" başlığı altında işaret edildiği üzere Ali Merdan Han'ın Kermanşah Kalesi'nde kuşatma altında olduğunu haber alan Azad Han ona yardımcı olmak amacıyla kalabalık bir orduyla harekete geçmiş ancak Ali Merdan Han Kerim Han'a yenilmiş ve bir süre sonra Çemçemal'de Muhammed Han Zend tarafından katledilmişti (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 42; Musevi, 1363, s. 44). Ali Merdan Han'ın

yenildiğini ve Kermanşah Kalesi'nin düştüğünü haber alan Azad Han bunun üzerine Azerbaycan'a geri döndü ancak Azad Han'ın Ali Merdan Han'a yardım etmek kastıyla Kermanşah'a hareket ettiğini sonra da geri döndüğünü haber alan Kerim Han onu cezalandırmak kastıyla peşine düştü (Golistane, 2536, s. 270). Kerim Han ile savaşmayı göze alamayan Azad Han, ona bir mektup yazdı ve kendisini bağışlamasını talep etti (Musevi, 1363, s. 34) ancak Kerim Han, Azad Han'a eğer serdarları ile beraber gelip teslim olur ve itaatini arz ederse onu bağışlayacağını belirten bir mektup gönderdi (Golistane, 2536, s. 271). Azad Han, Kerim Han'ın teklifini kabul etmedi ve taraflar arasında savaş kaçınılmaz oldu. Savaş çok sürmedi çünkü Zend ordusunun sol kanadına komuta eden Şeyh Ali Han Zend ve Muhammed Han Zend'in birlikleri dağıldılar. Öte yandan Azad Han ile müttefik olan Selim Paşa Baban'ın kuvvetleri de Zend ordusunu baskı altına alınca ordunun sağ kanadına bizzat komuta eden Kerim Han'ın çabaları da bir sonuç vermedi ve Zend ordusu büyük bir hezimet yaşadı. Kerim Han, Sadık Han ve Zekeriya Han kurtulmayı başardılar, İsfahan'a çekilip savunma imkânlarını gözden geçirmeye çalıştılar ancak Şeyh Ali Han, Muhammed Han ve Kerim Han'ın haremî ile annesinin de aralarında bulunduğu yakınları Kermanşah yakınlarında bulunan Peri Kalesi'nde kuşatma altına alındılar. *Gitigüşa*'nın müellifine göre Şeyh Ali Han ve Muhammed Han, Kerim Han'ın Azad Han ile savaşmasına karşı çıkmışlardı. Onlara göre haber gönderip aman dileyen ve acziyetini ifade eden biri ile savaşmanın bir manası yoktu ancak Kerim Han onları dinlememişti bu yüzden bilerek yenildiler ve görüşlerinin ne kadar isabetli olduğunu anlaması için Kerim Han'ı böyle bir neticeyle karşı karşıya bıraktılar (Musevi, 1363, s. 35-36).

Kerim Han'ın bu beklenmedik yenilgisi ordusunun dağılmasına, Peri Kalesi'nde muhasara edilen önemli serdarlarından bazılarının öldürülmesine, hâkim olduğu topraklarda kargaşaya, bir dizi kalkışmaya ve İsfahan'da isyanların çıkmasına sebep oldu. İsfahan'da tutunamayacağını anlayan Kerim Han Şiraz'a çekilmek zorunda kaldı. Bu arada Peri Kalesi düştü, muhasara altına alınmış olan Zendler esir alındılar ve Kerim Han'ın hazineleri Azad Han'ın askerleri tarafından ele geçirildi. Azad Han, Zendlerin önemli serdarlarından on yedisini, kadın ve çocukların da aralarında bulunduğu, sayıları elliye bulan Peri Kalesi esirlerini zincire vurdu, onları yedi yüz kişilik silahlı bir birliğin nezaretinde Urmiye'ye gönderdi, kendisi de Kerim Han'ın peşine düştü (Golistane, 2536, s. 272-

273). Azad Han'a yenildiği haberinin duyulması üzerine İsfahan halkı isyan edince Kerim Han Şiraz'a sığınmayı denedi ancak Şiraz hâkimi onu şehre sokmadı. Azad Han en ufak bir direnişle karşılaşmaksızın İsfahan'ı ele geçirdi (Asef, 2537, s. 263). Önemli serdarlarından yoksun olan Kerim Han, başka çaresi kalmayınca emrinde bulunan birliklere ek olarak kendisine katılan civar hâkimlerinin kuvvetleriyle kırk bin kişilik bir orduya komuta eden Azad Han'la savaşmak üzere harekete geçti. Kuzeye doğru hareket eden Kerim Han, Komşu Kalesi'ne konuşlandı, daha sonra Komşu yakınlarında Azad Han'ın öncü birlikleriyle karşılaştı (Golıstane, 2536, s. 287). Öncü birliklerin oldukça kalabalık olduğunu fark eden Kerim Han'ın küçük üvey kardeşi İskender Han kendileri için yenilginin kaçınılmaz olduğunu ağabeyine söyledi ve izin verirse Azad Han'a bizzat saldırmak istediğini dile getirdi. Atına atladı ve harekete geçti. Azad Han'ın adamları Kerim Han'ın müzakere için elçi gönderdiğini düşündüler. Kendilerine yaklaşan İskender Han Azad Han zannettiği bir Afgan askerine mızrağını fırlattı ve onu öldürdükten sonra süratle oradan uzaklaşmaya çalıştı ancak Azad Han'ın askerleri tarafından kurşun yağmuruna tutuldu. Kendisine ve atına dört kurşun isabet etti, can havliyle, yaralı bir şekilde Kerim Han'ın yanına varmayı başardı. Bağırarak: "Azad Han'ın birliğinden birini atından düşürmeyi başardım. Eğer indirdiğim kişi Azad Han ise muradımıza erdik demektir, eğer değilse kendin için bir çare düşün" dedi. Sonra da atından düştü ve can verdi (Asef, 2537, s. 259; Golıstane, 2536, s. 288-289).

Kardeşinin ölümü Kerim Han'ı derinden yaraladı. Kerim Han, İskender Han'ın öldürdüğü kişinin Azad Han olmadığını, Azad Han'ın askerlerinden biri olduğunu haber aldıktan ve Azad Han'ın saldırı hazırlığında olduğunu öğrendikten sonra Lorıstan-ı Feyli'nin merkez şehri olan Hürremabad yolundan Fars eyaletine ulaşabilmek için kaçmak zorunda kaldı. Hürremabad şehrinde yerleşik olup Afganlarla aralarında husumet bulunan Kürt aşiretleri Kerim Han'a kucak açtılar ve ona yardım edecekleri sözünü verdiler. Aynı zamanda aralarında Kerim Han'ın aile efradından kimselerin ve önemli generallerinin de bulunduğu Peri Kalesi esirlerinin dillere destan bir yöntemle kaçtıklarına dair haber Kerim Han'a ulaştı. Peri Kalesi esirleri bir süre sonra Hürremabad'da Kerim Han'a katıldılar. Esaretten kurtulan ve Azad Han'ı durdurmak için harekete geçen Muhammed Han ile Şeyh Ali Han, Zohab dolaylarına geçip Vend, Zengene ve Kelhor kabilelerinin reisleriyle görüşmeler yaptılar, on bin kişilik bir ordu toplamayı başardılar. Öte yandan Nadir Şah tarafından Horasan'a sürülmüş olan ve Horasan'dan

daha yeni dönmüş olan Şikak Kürtlerinden altı bin kişilik bir kuvvet de Zendlere katılınca Zend ordusu takviye edilmiş oldu (Golıstane, 2536, s. 301-303).

Hürremabad'da bulunan Kerim Han 1753 yılının kışını Hürremabad'da geçirmeye karar verdi. Böylece Hürremabad çevresinde yerleşik olan taraftarlarının desteği ile yeni bir ordu toplayabilecekti ancak Azad Han ona bu fırsatı vermedi. Azad Han 1754 yılının baharında ordusunu Feth Ali Han Afşar'ın komutasında Kerim Han'ı bertaraf etmesi için sevk etti. Feth Ali Han'ın kuvvetleri Silahor'a bağlı Duab mevkiinde Kerim Han'ın yeni tesis edilmiş birliklerini dağıtmayı başardılar. Kerim Han aile efradını esir düşmelerinden korktuğu için Fars eyaletine, Kuhkeluye'ye yolladı, kendisi de emrinde bulunan az bir birlikle Feth Ali Han'a karşılık vermek üzere harekete geçti. Feth Ali Han'ı oyalamayı başardıktan ve böylece yakınlarının emniyetli bir yere yerleşmelerini sağladıktan sonra geri çekilmek zorunda kalan Kerim Han sonunda Kuhkeluye dağlarına sığındı. Oldukça sarp bir arazi yapısına sahip olduğu için bölgede ilerleyemeyen Azad Han'ın öncü birlikleri Zendleri takip etmekten vazgeçip Hürremabad'a geri döndüler. Kışı Şiraz'a yakın Kazrun'da geçirmek isteyen Kerim Han, Azad Han'ın ordusuyla beraber Ağustos 1754'te Şiraz'a yürümekte olduğunu haber alınca Heşt Köyü'ne yerleşmek durumunda kaldı (Asef, 2537, s. 45). Fars eyaletinin merkezine hâkim tepelerde bulunan küçük sayılabilecek Heşt Köyü'nün sakinleri ve reisleri Rüstem Sultan, Kerim Han'ı bağışlarına bastılar.

Kerim Han henüz yol yorgunluğunu atamamışken Azad Han'ın Şiraz'ı ele geçirdiği ve kendisini ortadan kaldırmak için Heşt Köyü'ne doğru hareket hâlinde olduğunu öğrendi. Kerim Han'ın büyük bir ümitsizliğe kapıldığı, İran'ı terk edip Hindistan'a sığınmak ve kalan ömrünü orada huzur içinde geçirmek arzusunda olduğu bir anda Rüstem Sultan sayıca az ama oldukça cesur savaşçıları ile bölgenin sarp coğrafyasına hâkim olduğunu, eğer Kerim Han isterse Heşk Köyü'nün vadi ve boğazlarına kuracağı pusularla Azad Han'ın kuvvetlerini yok edebileceğini vaad etti (Malcom, 1369, s. 520). Kerim Han bu öneriyi kabul etti. Heşt Köyü kırsalı süvarilerin hareket kabiliyetlerini kısıtlayan oldukça sarp ve dolambaçlı bir yapıya sahipti. Rüstem Sultan'ın yüzlerce tüfekçisi Heşt Köyü havalisindeki boğazlara konuşlanırken Kerim Han da emrindeki köylülerle geçitlere ve vadilere pusu kurdu. Plana göre Azad Han'ın kuvvetlerinin geçitlerden geçmelerine

fırsat verecekler, ordunun tamamı geçtikten sonra Rüstem Sultan'ın tüfekçileri konuşlu buldukları tepelerden düşmanı kurşun yağmuruna tutacaklar, Kerim Han da emrindeki savaşçılarla saldırıya geçecekti (Golistan, 2536, s. 315). Azad Han'ın askerleri vadiye girdiler. Planlandığı üzere Rüstem Sultan'ın adamları tarafından iki taraftan ateş altına alındılar ve çoğu öldürüldü. Kurşun yağmurundan kaçıp ilerleyebilenler de az ileride Kerim Han'ın adamları tarafından yok edildiler. Savaş başladıktan sonra arkadaşlarının pusuya düşürüldüğünü fark eden ve onlara yardımcı olmak için koşturan Azad Han'ın geriden gelen askerleri de vadiden çıkış imkânı olmadığını fark ettiler, böylece onlar da ateş altına alınıp öldürüldüler (Malcom, 1369, s. 520). Azad Han'ın uzun bir zaman zarfında ve büyük zahmetler sonucunda tesis ettiği ordusu kısa sürede bertaraf edildi. Azad Han İsfahan'a kaçtı. Kerim Han 29 Kasım 1754 tarihinde muzaffer bir komutan edasıyla başkent İsfahan'a girince Azad Han şehirden kaçtı. Böylece Kerim Han için Azad Han Afgan galesi şimdilik sona ermiş oldu ancak Kerim Han'ı bekleyen başka bir tehlike vardı: Muhammed Hasan Han Kaçar.

Muhammed Hasan Han Kaçar 1757 yazında Azad Han Afgan'ın haremının ve aile efradının da bulunduğu Urmiye Kalesi'ne askeri bir harekât düzenledi. Taraflar arasında büyük bir savaş yaşandı ve Afganlar ağır bir yenilgi aldılar. Azad Han emrinde bulunan az sayıdaki adamıyla Bağdat'a kaçtı (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 141; Golistan, 2536, s. 316). Urmiye Kalesi Kaçarların eline geçti, Azad Han'a tabi olan Feth Ali Han ve Şehbaz Han Dünbüli gibi önemli komutanlar Muhammed Hasan Han'ın hizmetine girdiler. Kaçar hanına karşı koyamayan Azad Han firar etti ve Bağdad valisi Süleyman Paşa Ebu Leyla'ya sığındı. Önemli rakiplerinden birini bertaraf etmeyi başaran Muhammed Hasan Han Kaçar büyük bir avantaj elde etti. Böylece Azerbaycan eyaleti bütünüyle Muhammed Hasan Han Kaçar'ın kontrolü altına girdi. Muhammed Hasan Han'ın 1759 yılında öldürülmesine kadar bu durum devam etti. Azad Han çeşitli ittifak girişimlerinden de istediği sonucu alamadı, sonunda İran toprakları üzerindeki hâkimlik iddiasından vazgeçip Gürcistan Valisi Erikli Han'a sığındı (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 147-148). Azad Han bir süre Gürcistan'da kaldı. Kerim Han Zend 1763 yılında Azerbaycan'ı fethedince önemli serdarlarından ikisini Azad Han'ı Şiraz'da şanına yaraşır şekilde ağırlayacağını vaat eden bir mektupla Gürcistan valisine gönderdi. Azad Han Afgan'a canını bağışlama sözü verdi ve ondan gelip teslim olmasını istedi. Azad Han, Kerim Han Zend'e teslim

oldu ve uzun yıllar onun yanında, Şiraz'da mutlu bir hayat yaşadı (Asef, 2537, s. 338; Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 209-210; Golıstane, 2536, s. 318). Kerim Han'ın ölümünden iki yıl sonra 1781 yılında difteri hastalığından öldü. Ölmeden önce cesedinin Kabil'e götürülüp defnedilmesini vasiyet etti. Cenazesi Kabil'e götürülüp defnedildi (Perry, 1365, s. 138).

5. Zend-Kaçar Mücadelesi

Feth Ali Han'ın oğlu olan Muhammed Hasan Han Aşağıbaş Kavanlu, Kaçar Devleti'nin kurucusu Ağa Muhammed Han'ın babasıdır. Muhammed Hasan Han'ın babası Feth Ali Han, Nadir'in desiseleri sonucu Şah II. Tahmasb'ın emriyle öldürülmüştü (Dünbüli, 1349, s. 27). Nadir Şah'ın ölümünden sonra harekete geçen Muhammed Hasan Han, Hazar Denizi kıyılarına konuşlandı ve asker tedarik etmeye başladı (Aştıyani, 1386, s. 450). Muhammed Hasan Han, babasının ölümünden sonra Esterabad ile Mazenderan'da yerleşik olan Kaçar taifesinin liderliğini üstlendi, gündün güne büyük bir güç ve nüfuz elde etti. Kaçarlar Selçuklu Türklerine mensuplardı ve Suriye'ye yerleşmişlerdi. Daha sonra Emir Timur tarafından Azerbaycan'a göç ettirildiler. Merkezi bir hükûmet kurmak isteyen, merkezi hükûmete muhalefet edebilecek unsurları tasfiye etme politikası izleyen Safevi şahı Şah Abbas (1587-1629) bu çerçevede Kaçar taifesini üç kola ayırdı ve her bir kolu İran sınırlarını müdafaa etmeleri için farklı bölgelere yerleştirdi. Şah Abbas İran sınırlarını Gürcistan ve Kafkasya dağları arasında yerleşik olan Lezgilerin saldırılarından korumak için Kaçar taifesinin bir kolunu Gürcistan'a ve Gence şehri havalisine yerleştirdi. Diğer bir kolu Horasan'ı Özbek saldırılarından korumaları için Merv şehrine yerleştirdi (Taki-yi Sarevi, 1371, s. 25). Kaçarların en önemli ve en kalabalık üçüncü kolunu da İran'ın kuzey eyaletlerini Türkmen saldırılarından korumaları için Hazar Denizi'nin güney sahillerinde bulunan ve merkezi Esterabad şehri olan Gürgen eyaletine yerleştirdi (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 99).

İran tarihinde oldukça önemli bir rol oynayacak olan Kaçarların en etkili ve en kalabalık üçüncü kolu kendi arasında *Aşağıbaş* ve *Yukarıbaş* olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Safevi şahı Şah Sultan Hüseyin döneminde Aşağıbaş kolunun lideri Feth Ali Han, Gürgen eyaletinin idaresini almayı başardı ancak İran'daki Afgan işgaline son veren Nadir Şah tarafından öldürüldü. Gürgen ve Mazenderan eyaletlerine hâkim olan oğlu Muhammed Hasan

Han Aşağıbaş kolunun lideri oldu. Günden güne kuvvet ve kudret elde eden, büyük bir nüfuza sahip olan Muhammed Hasan Han, 1752 yılında Kerim Han Zend ve Ali Merdan Han Bahtiyari arasında yaşanan bir ihtilafta aracılık yapmak istedi. Teklifi Kerim Han tarafından kabul edilmeyince de Kerim Han'a karşı Ali Merdan Han'ın yanında yer aldı, Kerim Han tarafından Kermanşah Kalesi'nde kuşatma altına alınmış olan Ali Merdan Han'a yardım etmek için harekete geçti ancak Kazvin yakınlarındayken Ali Merdan Han'ın Kerim Han'a yenildiği haberini alınca Gürگان'a döndü. Kerim Han'la savaşmak için ordusunu takviye etmeye çalıştı.

Muhammed Hasan Han'ın İran'ın siyasi arenasında boy göstermek kastında olduğunu anlayan ve güçlenmesine fırsat vermek istemeyen Kerim Han, çalışmamızın "Zend-Bahtiyari Mücadelesi" kısmında işaret edildiği üzere Kermanşah Kalesi kuşatmasını Kelhor ve Zengenelere havale etti, 1752 yılının yaz mevsimi sonlarında Gilan üzerinden Mazenderan ve Gürگان'a hareket etti. Kerim Han'ın yürüyüşünden haberdar olan Muhammed Hasan Han tedrici olarak geri çekildi ve Kerim Han'ın geçeceği güzergâhları erzak ve lojistik imkânlardan yoksun bıraktı. Bunun üzerine Kerim Han Kaçarların merkez şehrini yani Esterabad'ı üç taraftan abluka altına aldı. Zend hâkimi ile savaşmayı göze alamayan Muhammed Hansan Han anlaşma zemini aradı, oğlu Ağa Muhammed Han'ı üç yüz süvari ile birlikte rehin verme ve yüz baş asil atı hediye olarak takdim etme teklifinde bulundu (Golistan, 2536, s. 208). Kerim Han bu teklifi kabul etmedi, muhasaraya devam edilmesini emretti ancak Esterabad Kalesi oldukça sağlandı. Öte yandan Kaçarlarla müttefik olan kuzeyli Özbek ve Türkmen topluluklarının peş peşe yaptıkları baskınlar Kerim Han'ı çok zor durumda bıraktı. Bu baskınlar sırasında erzak ve bineklerini kaptıran Zend ordusu büyük bir kıtlıkla mücadele etmek zorunda kaldı.

Sonunda Muhammed Hasan Han'ın öncülük ettiği büyük bir saldırı yapan Kaçarlar Zend kuvvetlerini dağıtmayı başardılar, Kerim Han'ın cephanesine el koydular ve Kerim Han'ın yanında bulunan Şah III. İsmail'i aldılar.⁴

⁴ On yedi yaşındaki Şah III. İsmail, 1751 yılında Kerim Han, Ali Merdan Han ve Ebulfeth Han arasında imzalanan üçlü mutabakattan sonra Ali Merdan Han'ın yanında bulunuyordu. Kerim Han 1752 yılında İsfahan yakınlarındaki Çeharmahal'de Ali Merdan Han'ı mağlup edince Şah İsmail'i kendi yanına aldı ve Şah İsmail 1753 yılına kadar Kerim Han'ın yanında kaldı. Aynı yıl Kerim Han Esterabad'da Muhammed Hasan Han'a yenilince bu sefer Muhammed Hasan Han Şah İsmail'i yanına aldı. Muhammed Hasan Han daha sonra Fars eyaletine saldırıp Kerim Han'a yenilince Şah

Sarevi'nin kaydettiğine göre kırk gün süren kuşatmadan sonra sayısı kırk bini bulan Zend kuvvetlerinin tamamı yok edildi. Kerim Han'ın önemli generalleri öldürüldü, Zend ordusunun bütün teçhizatları Kaçarların eline geçti ve Kerim Han beş adamıyla birlikte Tahran'a kaçmak zorunda kaldı. Muhammed Hasan Han daha sonra Şah III. İsmail adına sikke kestirdi. Ordusundan geriye kalan az bir birlikle Tahran'a çekilen Kerim Han, şahsi eşyalarını, hazine ve mücevherlerini satarak yeni bir ordu teşkil etme gayretine girdi. Kerim Han'ın aldığı ağır yenilgiden haberdar olan Azad Han Afgan ile Ali Merdan Han Bahtiyari Kerim Han'ın yükselişine mani olmak ve İran'a hâkim olmak için harekete geçtiler. Adı geçen hâkimleri bertaraf ettikten sonra Kaçarlarla olan hesabını görmeye karar veren Kerim Han böylece şimdilik Muhammed Hasan Han Kaçar ve Gürgan meselesini başka bir zamana erteledi. Uzun süredir devam etmekte olan Kermanşah Kalesi muhasarasına katkı sunmak, Ali merdan Han ve Azad Han gibi rakiplerini bertaraf etmek için işe koyuldu (Perry, 1365, s. 57).

Kerim Han Zend, daha önce de işaret edildiği üzere Ali Merdan Han ve Azad Han ile iki yıl süren savaşlar yaptı, sonunda önemli rakiplerinden ikisini bertaraf etmeyi başardı. Bu iki yıllık süre Muhammed Hasan Han Kaçar'a ordusunu takviye etmesi ve gücünü tekmil etmesi için önemli bir fırsat sundu. İran'ın tamamına hâkim olmak iddiasında bulunan Muhamed Hasan Han, hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1755 yılında Kerim Han ile savaşmak üzere İsfahan'a doğru hareket etti. Kerim Han, önce İbrahim Han Kürd Cihanbeglu ile Muhammed Han Zengene'nin komutasındaki öncü birliklerini sonra da Şeyh Ali Han ve Muhammed Han gibi önemli Zend serdarlarını Muhammed Hasan Han'a karşılık vermeleri için sevk etti (Musevi, 1363, s. 53). Adı geçen serdarlar Muhammed Hasan Han karşısında Kezaz mevkiinde yenilgiye uğradılar, Muhammed Han Zend esir düştü. Muhammed Han Zend iki yıl boyunca Kaçarların elinde esir kaldı. Muhammed Hasan Han'ın Şiraz muhasarası başarısızlıkla sonuçlanınca hapisten kaçmayı başardı ve peşine düşen Kaçar kuvvetlerinden kurtulmak için ormana saklandı. Uzun aramalardan sonra bulundu, Sari şehrine getirildi ve katledildi (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 90; Golıstane, 2536, s. 213; Taki-yi Sarevi, 1371, s. 38). Böylece Kerim Han önemli serdarlarından birini

İsmail yine Kerim Han'ın eline geçti. Kerim Han ona "nankör" şeklinde hitap etti ve onu öldüğü 1774 yılına kadar Abade şehrinde yaşamak zorunda bıraktı (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 769; Maraşi-yi Safevi, 1362, s. 149).

yitirmiş oldu. İleri yürüyüşüne devam eden Muhammed Hasan Han, Kerim Han'ın bizzat komuta ettiği Zend ordusunu 1 Nisan 1756 yılında İsfahan-Yezd arasında bulunan Gelunabad mevkiinde mağlub edip İsfahan'ı ele geçirdi (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 951; Taki-yi Sarevi, 1371, s. 38-39).

Kerim Han toparlanmak ve ordusuna çeki düzen vermek için Şiraz'a çekildi. Kerim Han'ı takip etmek ve Şiraz'ı ele geçirmek niyetinde olan Muhammed Hasan Han, Azad Han Afgan'ın İsfahan'a saldırmak kastında olduğunu haber alınca bu niyetinden vazgeçti ancak Azad Han ile mücadeleyi göze alamadı ve Mazenderan'a dönmek zorunda kaldı (Musevi, 1363, s. 55). Daha sonra Azad Han ile bir dizi savaşlar yapan ve onu mağlup ettikten sonra Azerbaycan eyaletini ele geçiren Muhammed Hasan Han, İsfahan ve Şiraz'ı ele geçirmek için harekete geçti. Kerim Han tarafından Kaşan karargâh komutanı olarak tayin edilen ve Kaçar hanını durdurmakla görevlendirilen Şeyh Ali Han Zend, Muhammed Hasan Han'ın çok kalabalık bir orduyla hareket halinde olduğunu fark edince derhal İsfahan'ı terk etti, Şiraz'a gidip asıl orduya katıldı. Muhammed Hasan Han herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın 15 Aralık 1757'de İsfahan'a girdi ve akabinde Irak-ı Acem topraklarını ele geçirdi. İran'ın güneyini ele geçirmek için bir süre İsfahan'da konaklayan Muhammed Hasan Han elde ettiği zaferlerin sarhoşluğuyla tıpkı Nadir Şah Afşar gibi halka zulmetmeye, onlara ağır vergiler yüklemeye ve kendilerine tahmil edilen vergileri ödeme kudreti bulunmayan zavallılara işkence etmeye başladı (Musevi, 1363, s. 61).

Azad Han, Kerim Han ve Muhammed Hasan Han arasındaki iktidar mücadelesinin önemli güzergâhlarından olan İsfahan şehrinde yoğun askeri hareketlilikten dolayı kıtlık baş gösterince İsfahan halkı açlığa mahkûm oldu (Asef, 2537, s. 286). Öyle ki insanlar kedi, köpek ve fare yemek zorunda kaldılar. Hatta bir miktar hububat için çocuklarını satmak zorunda kalanlar dahi oldu. Evlerinden dışarı çıkma gafletinde bulunan çocuklar kaçırıldılar, kesilip yendiler. Altı-yedi ay süren kıtlık boyunca on iki ile yirmi bir bin kişinin açlıktan ve Kaçar zulmünden dolayı hayatını kaybettiği, şehrin muhtelif yerlerindeki harabelerde üst üste istiflenen insan cesetlerinin vahşi hayvanlara yem olduğu, mezar kazmanın ve mezar taşı temin etmenin mümkün olmadığı kaydedilmiştir (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 79-80). Bu zor şartlara rağmen Kaçar hanı İsfahan halkına merhamet etmedi, mallarını ve bineklerini müsadere etti. Muhammed Hasan Han üç

ay boyunca İsfahan'da kaldı, gerekli lojistik kaynakları zorla elde ettikten sonra Hüseyin Han Kaçar Develu'yu İsfahan hâkimi olarak tayin etti (Musevi, 1363, s. 63), kendisi de bahar mevsimi başlarında Azerbaycan, Mazenderan, Esterabad, Irak-ı Acem, Özbek ve Afgan ordularından müteşekkil altmış-yetmiş bin kişilik bir orduyla Şiraz'a doğru hareket edip şehri muhasara altına aldı. Azerbaycan'da Azad Han Afgan'ı mağlup ettiğinde Azad Han'dan yüz çevirip kendisine katılan Feth Ali Han Afşar Areşlu'yu ve İbrahim Han Beğayiri'yi o sırada Kazrun'da konuşlu bulunan Şeyh Ali Han Zend'i bertaraf etmeleri için beş bin kişilik bir kuvvetle bölgeye sevk etti (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 84).

Büyük bir soğukkanlılıkla vaziyeti idare eden Kerim Han'ın çağrısıyla Fars vilayeti sakinleri erzak ve teçhizatlarını, bineklerini ve hayvanlarını alıp Şiraz Kalesi'ne konuşlandılar. Kaçar birlikleri Nadr Han Zend'in komutasındaki Zend kuvvetlerini Şiraz'ın dışında bozguna uğrattılar ve şehrin kalesini abluka altına aldılar ancak Şiraz Kalesi'ni kuşatma altına alan kalabalık Kaçar ordusu bir süre sonra erzak sıkıntısı yaşamaya başladı. Muhammed Hasan Han'ın erzak ve yem tedariki için Şiraz havalisine gönderdiği adamları elleri boş dönünce açlıktan telef olmakla yüz yüze kalan yük hayvanları yemlenmeleri için Şiraz'a üç menzil uzaklıkta bulunan Erdekan'a gönderildi. İki bin at ve on iki bin katırdan oluşan büyük bir kervanın hareket halinde olduğunu haber alan Kerim Han, Şeyh Ali Han'ı kervana bir gece baskını düzenlemesi için görevlendirdi. Gece olunca Şeyh Ali Han'ın komutasındaki yüzlerce cesur Zend savaşçısı şehirden ayrılıp kervanı takip etmeye başladılar. Ertesi gün öğlen vakti kervana yetişmeyi başaran Zendler gece karanlığında Kaçar birliklerine hissettirmeden sürüleri alıp Şiraz şehrine getirdiler. Ertesi gün haber Kaçar ordugâhında yankılanınca bineklerini yitirdikleri için öfkelenen Muhammed Hasan Han'ın bazı generalleri hesap sormak için Kaçar hanının çadırına yürüdüler. Aynı anda Azad Han Afgan'ın birliklerinden teşkil edilmiş olan ve ihanet etmek için fırsat kollayan bir Afgan taburu Kerim Han'ın birliklerine katıldı ve 3 Temmuz 1757 günü Kaçar birlikleri kendi ordugâhlarını yağmalamaya başladılar. Yaşanan bu hadiselerden dolayı büyük bir ruhsal çöküntü yaşayan, açlığa ve yorgunluğa daha fazla dayanamayan Kaçar savaşçıları da firar edince Muhammed Hasan Han'ın yanında az sayıda bir birlikten başka kimse kalmadı. Zendlerin taaruza geçmelerinden endişelenen Muhammed Hasan Han İsfahan'a kaçmak zorunda kaldı (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 87-88; Musevi, 1363, s. 66).

Kerim Han, Şeyh Ali Han'ı Muhammed Hasan Han'ı takip etmesi için görevlendirdi. Muhammed Hasan Han, Şeyh Ali Han'ın kendisini takip ettiğini haber aldıktan sonra İsfahan'ı terk etti, Tahran'a vardığında Şehbaz Han Dünbülü ile Feth Ali Han Afşar kendisinden yüz çevirdiler, Azad Han Afgan'a tabi olduklarını beyan ettiler. Bunun üzerine Muhammed Hasan Han Gürgan'a kaçtı.

Gürgan'da ordu tedarik etmek için çabalayan Muhammed Hasan Han, Şeyh Ali Han Zend'in onu takip ettiğini ve Mazenderan havalisine ulaştığını haber aldı. Derhal harekete geçen Muhammed Hasan Han, Kerim Han tarafından şah ilan edilen, evvelce Kerim Han'ı mağlup ettikten sonra yanına aldığı ve o sırada Sari'de tutulan Şah III. İsmail'i de yanına alarak Esterabad'a gitti, savunma yapmak için işe koyuldu (Musevi, 1363, s. 71). Kerim Han da Sadık Han Zend'i Fars eyaleti beylerbeyi olarak tayin ettikten sonra 3 Eylül 1757 günü Şiraz'dan ayrıldı ve karargâhını İran'ın kuzey ve güney eyaletlerini birbirine bağlayan önemli bir güzergâh olan Tahran'a kurdu (Golistan, 2536, s. 321).

Muhammed Hasan Han, Şeyh Ali Han'ın Mazenderan'a ulaştığını haber aldıktan sonra Sari şehrine az bir mesafede bulunan Eşref kentine gitti ve yönü Sari kentine bakacak şekilde hendekler kazılmasını istedi. Böylece asıl amacı Esterabad'ı ele geçirmek olan Şeyh Ali Han durdurulabilecekti. Şeyh Ali Han Sari şehrini geçtikten sonra Kaçar hanının kazdırdığı hendekleri fark etti ve bir yolunu bulup Kaçar savaşılarını meydan savaşı yapmaya mecbur bırakmak istedi. Kaçarların hendekleri terk etmeye niyetli olmadıklarını anlayan Şeyh Ali Han Esterabad'a geçilmesi oldukça zor olan sahil yolundan gitmek istediğini ima etti ve Zend savaşılarını metruk olan sahil yoluna yönlendirdi. Şeyh Ali Han'ın planı işe yaradı. Muhammed Hasan Han muhasaradan kurtulmak ve hızlıca Esterabad'a ulaşmak için istihkâmlarını terk edince Zendlerin hedefi haline geldi. Sahil yolundan birbirlerine paralel yürüyen Zend ve Kaçar orduları sonunda gece vakti Kolbad mevkiinde birbirlerine yakın ordugâhlar kurdular. İki ordu akşam vakti su ve hayvanlarına yem tedariki için etraftaki ormanlara dağılınca birbirleriyle temas etmeleri kaçınılmaz oldu, aralarında zorlu bir mücadele ve kanlı bir çatışma yaşandı (Hedayeti, 1336, s. 152). Zendler galip geldiler, Kaçarlar büyük kayıplar verdiler. Muhammed Hasan Han Esterabad'a kaçmak zorunda kaldı. Kendisi de birçok savaşıını kaybeden Şeyh Ali Han toparlanmak ve yeni bir savaşa hazırlanmak için Sari'ye çekildi.

Muhammed Hasan Han, Horasan'daki Kaçar, Türkmen ve Kürt aşiretlerine haber göndererek Zendlere karşı destek istedi (Musevi, 1363, s. 83). Veli Han ve Necef Han komutasındaki Şadlu Kürtlerinden on bin savaşçı ile Kaçarların Yukarıbaş kolu ve bazı Türkmen kabileleri bu çağrıya olumlu karşılık verdiler. Zendlerle savaşmak üzere sayıları on yedi on sekiz bini bulan savaşçılar seferber oldular ancak Muhammed Hasan Han Aşağıbaş ve Yukarıbaş kabileleri arasındaki ihtilafın farkında olduğu için özellikle Yukarıbaşların kendisi ile ittifak kurmasına ihtiyatla yaklaştı çünkü Yukarıbaş kabilesinin reisi Hüseyin Han Develu, Şeyh Ali Han Zend Sari'ye vardığında onu oldukça sıcak karşılamıştı. Yukarıbaş kabilesinin kendisine karşı derin bir düşmanlık beslediğinin farkında olan Muhammed Hasan Han, Zendlerle savaşmadan önce Yukarıbaşların kabile reislerini ortadan kaldırmaya karar verdi. Muhammed Hasan Han, Yukarıbaş kabilesi reislerini Zendlere karşı alınacak tedbirleri görüşmek ve kendileriyle savunma stratejileri konusunda istişare etmek için davet etti. Kabile reisleri istişare için çadırda toplandıkları bir sırada etraftaki çadırlara konuşlanmış olan yüzlerce silahlı Aşağıbaş savaşçısı onlara saldırıp hepsini kılıçtan geçirdiler. Yukarıbaş kabilesine mensup adamlar öteye beriye kaçıştılar ancak Muhammed Hasan Han'ın emriyle yakalanıp katliamdan geçirildiler (Musevi, 1363, s. 85).

Dahili sorunlarını hallettiğini düşünen Muhammed Hasan Han, Şeyh Ali Han'a bir gece baskını yapmaya ve onu gafil avlamaya karar verdi. Esterabad'dan ayrıldı, bir günlük bir yürüyüşten sonra Eşref'e vardı ancak Zend ordusunun siperlere konuşlanmış olarak savunmaya hazır olduklarını hayretle fark etti. Yukarıbaş kabilesinin katliamdan kurtulabilen fertleri yaşanan olayları ve Muhammed Hasan Han'ın planını Zendlere haber vermişlerdi. Muhammed Hasan Han Esterabad'a dönmeye karar verdi ancak iş işten geçmişti. Stratejisinden haberdar ve savaşa tamamen hazır olan Şeyh Ali Han Zend 4 Şubat 1759 günü saldırıya geçti. Horasan'ın Şadlu Kürtlerinden on bin kişilik paralı destek kuvvet Necef Han Kürd'ün komutasında Kaçar ordusunun sol kanadını teşkil ediyordu. Zend savaşçılarının ani hamlesiyle sarsılan Kaçarlar dağıldılar, savaş tecrübesinden yoksun bulunan ve daha yeni tesis edilmiş bir ordunun neferleri olan Kaçar sipahileri savaş meydanını terk edip Esterabad'a kaçtılar. Kaçış güzergâhlarında ormanlar, göletler ve bataklıklar olduğu için seri hareket edemediler. Zendler peşlerinde olduğu için geri dönmelerine de imkân yoktu. Bu yüzden iki ateş arasında kalan Kaçar

savaşçıları ağır kayıplar verdiler. Muhammed Hasan Han'ın kendisi de yakın korumalarıyla birlikte Şah Abbas döneminde yapılmış olan sahil yolundan Esterabad'a kaçmak zorunda kaldı ama geçebileceği münasip bir yol bulamayınca atını bir gölete sürdü, atı boyun hizasına kadar bataklığa saplandı. Hareket kabiliyetini yitiren Muhammed Hasan Han, Sebz Ali Han Kürd'ün komutasındaki on Kürt süvari ve Hüseyin Han Develu'nun kardeşi Muhammed Ali Ağa Develu tarafından çembere alındı. Kaçar şahı, Sebz Ali Han Kürd tarafından öldürüldü ve başı gövdesinden ayrıldı (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 108; Kelanter-i Fars, 1362, s. 57; Musevi, 1363, s. 87). Kesik başı bir mızrağın ucuna takıldı ve Şeyh Ali Han Zend'e getirildi. O da Tahran'da bulunan Kerim Han Zend'e gönderdi (Golistan, 2536, s. 321). Böylece Kerim Han güçlü rakiplerinden birinden daha kurtulmuş oldu.

Muhammed Hasan Han, Kerim Han Zend'in başına ödül koymuştu ve Kerim Han'la boy ölçüşebilecek, ondan daha cesur olduğunu iddia edebilecek kimse yoktur demişti. Kerim Han ile yaptığı ilk savaşında esir alınan Zend savaşçılarının fidyelerini kendi cebinden Kaçar askerlerine ödeyip esirleri serbest bırakması da dikkate değer bir konudur. Aynı şekilde Kerim Han da her zaman Muhammed Hasan Han'ı takdir etmiş, onun çok iyi bir savaşçı ve çok başarılı bir serdar olduğunu defaatle dile getirmişti. Muhammed Hasan Han'ın kesik başı kendisine getirildiğinde Kerim Han kanlı ve çürümeye yüz tutmuş başını kendi elleriyle yıkadı, gül suyuyla temizledi ve cesedi ile birlikte defnedilmesi için Esterabad'a gönderdi (Musevi, 1363, s. 88). Golistan'ye göre Muhammed Hasan Han'ın kesik başı kendisine getirildiğinde Kerim Han çok üzüldü. Muhammed Hasan Han'ın kesik başının gül suyuyla yıkanmasını, ona misk sürülmesini ve imamzadelerden şahzade Abdulazim'in türbesine defnedilmesini istedi. Muhammed Hasan Han'ın cesedi Esterabad şehri ele geçirildikten sonra Şeyh Ali Han Zend tarafından getirtilip şehrin dışındaki bir kabristana defnedildi (Golistan, 2536, s. 321).

Kaçarların büyük bir bozgun yaşadığı haberi Esterabad'a ulaşınca bölgenin hâkimi olarak Esterabad'da bulunan Muhammed Han Kavanlu, Muhammed Hasan Han'ın oğlu genç Kaçar prensi Ağa Muhammed Han Kaçar'ı da yanına alarak Kaçarların zor zamanlarda sığındıkları Kıpçak bozkırlarına kaçtı (Musevi, 1363, s. 88). Yenilgiyi haber alan Yukarıbaş Kaçarları Aşağıbaşlara saldırmaya, mallarını yağmalamaya, mülklerini tasarruf altına almaya başladılar (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 109). Şeyh

Ali Han Zend de Mazenderan'a girdi, Yukarıbaşların sevk ve idaresinin kolaylaşması ve yönetim erkini kullanabilmeleri için Ereğ'te bir hükümet tesis etti. Bu arada birçok kişiyi idam ettirdi. Kaçarların yağmalanmış mallarını Tahran'a gönderdi, Hüseyin Han Develu'yu Esterabad hâkimi olarak atadı ve Tahran'a hareket etti. Şeyh Ali Han Tahran'da Kerim Han tarafından oldukça sıcak karşılanırken Mazenderan eyaleti Aşağıbaş ve Yukarıbaş aşiretleri arasında başlayan çatışmadan dolayı savaş alanına döndü. Zendler tarafından hâkim tayin edilen Yukarıbaşlar Mazenderan'a hâkim oldukları uzun yıllar boyunca Aşağıbaşlardan yüklü miktarda mal-mülk elde ettiler ve onları Kürtler ile diğer müttelikleri arasında taksim ettiler (Musevi, 1363, s. 85; Perry, 1365, s. 117).

Muhammed Hasan Han'ın öldürülmesinden sonra büyük oğlu Ağa Muhammed Han Aşağıbaş Kaçarlarından bir grupla Kıpçak bozkırlarına, Türkmenlerin yanına kaçmıştı. Esterabad'a geri dönmek isteyen Ağa Muhammed Han bir grup Türkmenin refakatinde bir gece baskısıyla Esterabad'a girdi ancak Yukarıbaş aşireti mensupları tarafından şehirden çıkmak zorunda bırakıldı. Bunun üzerine Ağa Muhammed Han bir grup yakını ile birlikte Tahran'a gelip Kerim Han Zend'e sığınmak istedi. Kerim Han son derece hoşnut oldu ve genç Kaçar prensini karşılamaları için adamlarını gönderdi. Huzura kabul edilen genç Kaçar prensi Kerim Han tarafından büyük bir muhabbetle karşılandı. Kerim Han ona "oğlum" diye hitap etti ve onu bağrına bastı (Gaffari-yi Kaşani, 1369, s. 111). Sarevi'nin kaydettiğine göre Muhammed Hasan Han öldürüldükten sonra Kerim Han çocuklarına şevkat gösterdi ve onları yanına aldı. Ağa Muhammed Han, Hüseyin Kuli Han, Cafer Kuli Han, Rıza Kuli Han ve Mehdi Kuli Han'ı Şiraz'da yanında tuttu, onları ağırladı. Murteza Kuli Han ve Mustafa Kuli Han'ı da dayıları Hüseyin Han Develu'nun ricası üzerine Hüseyin Han'a emanet etti (Taki-yi Sarevi, 1371, s. 45-46). Önemli rakiplerini birer birer tasfiye eden Kerim Han, Ahmed Han Dürrani'nin etkili olduğu Horasan eyaleti dışında İran'ın tek hâkimi oldu. Öldüğü 1779 yılına kadar Vekil-i Reaya unvanıyla İran'ı yönetti.

6. Sonuç

Modern İran tarihinin en önemli aktörlerinden biri olan Kerim Han Zend'in iktidar yürüyüşü oldukça uzun ve meşakkatli bir yürüyüştür. Monarşiler çağında iktidar olmanın belki de en önemli şartlarından birinden, soylu

bir geçmişe sahip olma avantajından yoksun olan Kerim Han, İran tarihinin en karışık dönemlerinden birinde iktidar olmayı ve İran'ı istikrara kavuşturmayı başarmıştır. Şah soyundan olmadığı için hiçbir zaman kendisini şah olarak isimlendirmeyen ve Vekil-i Reaya unvanını kullanan Kerim Han iktidara yürüdüğü ilk yıllarda kendisi açısından bir meşruiyet zemini oluşturabilmek için Safevi şehzadesi III. İsmail'e yaslanmış ancak gücünü pekiştirdikten sonra yönetime tamamen hâkim olmuştur. Nadir Şah Afşar tarafından ailesi ve kabilesi ile birlikte Horasan'a sürgüne gönderilen Kerim Han Zend 1747 yılında Nadir Şah öldürülünce ana yurduna, Melayir yakınlarındaki Peri Köyü'ne geri döndü, Zend kabilesinin lideri olarak benimsendi ve İran'da mevcut olan otorite boşluğundan yararlanarak İran'ın siyasi arenasında boy göstermek istedi. İran'ın tamamına hâkim olmak arzusunda olan Kerim Han'ın en önemli avantajı cesur Zend savaşçıları organize etmeyi başarması ve aşiret kuvvetlerinden tedrici olarak düzenli askeri birlikler yaratmasıydı. Nadir Şah'ın ordusunda bir asker olarak çeşitli seferlere katılmış olan Kerim Han'ın sahip olduğu deneyim onun İran'da iktidar erkini başarılı bir şekilde kullanmasının da önünü açtı. Nadir Şah gibi kudretli bir hâkimin ani ölümü İran'ı büyük bir kaosa sürükledi ve İran coğrafyasının farklı noktalarında birçok iddia sahibi bozulan otoriteyi yeniden tesis etmek ve İran'a hâkim olmak için harekete geçti. Afşar iktidarının sona ermesi ile birlikte merkezi bir otoriteden yoksun kalan İran'da bozulan siyasi otoriteyi yeniden tesis etmek ve çok kültürlü, çok etnisiteli geniş İran coğrafyasını tek bir merkezden idare etmek oldukça zordu. Afganların, Afşarların, Safevi bakiyelerinin, Kaçarların, Bahtiyarilerin ve Erdelan mirlerinin İran'a hâkim olmak için mücadele ettiği kaotik bir ortamda Kerim Han'ın büyük bir politik-askeri başarı sergileyerek İran'da bozulan otoriteyi yeniden tesis etmesi onu İran tarihinin en önemli aktörlerinden birine dönüştürdü. Safevi çağının sona ermesi ile birlikte bitmek bilmeyen askeri mücadelelerin yaşandığı ve sosyo-ekonomik düzenin alt üst olduğu bir ülke devralan Kerim Han güçlü kişiliği, askeri konulardaki istidad ve kabiliyeti sayesinde merkezi bir idare tesis etmeyi ve İran'ın sosyo-ekonomik durumunu düzeltmeyi başardı. Siyasi faaliyetlerine Güney İran'dan başlayan Kerim Han sonunda Kuzey ve Batı İran'ı da hâkimiyeti altına alarak oldukça geniş bir alana hükmedecek olan Zend Devleti'ni kurdu ve İran siyasetinde uzun yıllar hatırlanacak bir iz bıraktı.

Beyan

Bu makale etik kurul kararından muaftır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Disclosure

The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there's no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- Açar, C. (2019). *Safevi kroniklerinde Dımdım kalesi kuşatması ve Emir Han Bradosti*. Avesta Yayınları.
- Açar, C. (2023). *İmparatorluk ve emirlik: Erdelan emirliği Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında bir Kürt emirliği* (Kayıt No. 789014) [Doktora tezi, Artuklu Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Asef, M. H. (2537). *Rüstemü 't-tevarih*. İntişarat-ı Emir Kebir.
- Aştıyani, A. İ. (1386). *Tarih-i İran*. İntişarat-ı Debir.
- Bazen, P. (1340). *Nameha-yı tebib-i Nadir Şah* (Çev. A. A. Heriri). İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı Milli.
- Cevdet Paşa, A. (2018). *Tarih-i Cevdet*. TTK Yayınları.
- Dünbüli, A. B. (1349). *Tecrübetü 'l-ahrar ve tesliyetu 'l-ebrar*. (C. 1). Tash. Hasan Kazi Tabatabai. İntişarat-ı Müessese-yi Tarih ve Ferheng-i İran.
- Erdelani, M. M. (2020). *Erdelan tarihi*. (Çev. C. Açar). Nûbihar Yayınları.
- Esterabadi, M. M. H. (1366). *Dürre-i Nadire (tarih-i asr-ı Nadir Şah)*. Vezaret-i Ferheng ve Amuzeş-i Âli.
- Esterabadi, M. M. H. (1390). *Cihanguşa-yı Nadiri*. Donya-yı Ketab.
- Floor, W. M. (1367). *Eşref-i Afgan der tahtgah-ı İsfahan*. (Çev. E. Sırrı). İntişarat-ı Tus.
- Gaffari-yi Kaşani, E. H. (1369). *Golşen-i Murad*. İntişarat-ı Zerin.
- Golistane, M. E. (2536). *Mücmelü 't-tevarih*. Müessese-yi İntişarat ve Çap-ı Danişgah-ı Tahran.
- Hedayet, R. K. H. (1380). *Ravzatü 's-safa-yı Nasiri*. İntişarat-ı Esatir.
- Hedayeti, Hadi. (1336). *Tarih-i Zendiyye (İran der zeman-ı Kerim Han)*. (C. 1). İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran.
- Kadı, M. Ş. (1389). *Zübdetü 't-tevarih*. İntişarat-ı Tevekkoli.
- Kadı, M. Ş. (2019). *Tarih-i Kurd*. (Çev. C. Açar.). Avesta Yayınları.
- Kelanter-i Fars, M. M. (1362). *Ruzname-yi Mirza Muhammed kelanter-i Fars*. İntişarat-ı Tehur.

- Krusinsky, J. T. (1363). *Sefername-i Krusinsky*. (Çev. A. Dünbüli). İntişarat-ı Tus.
- Kuhmeri, Z. (2536). *Zeyl-i mücmelü't-tevarih*. Müessese-yi İntişarat ve Çap-ı Danişgah-ı Tahran.
- Malcom, S. J. (1369). *Tarih-i kâmil-i İran*. (Çev. M. İ. Heyret). (C. 2). İntişarat-ı Efsun.
- Maraşi-yi Safevi, M. M. H. (1362). *Mecmeu't-tevarih*. Kitabhane-i Senai.
- Mehmed Paşa, K. R. (2003). *Tahkik ve tevfik*. Kitabevi Yayınları.
- Mervi, M. K. (1364). *Alem ara-yı Nadiri*. Nakş-ı Cihan.
- Musevi, M. S. (1363). *Tarih-i Giti Güşa*. İntişarat-ı İkbal.
- Müstevfi, M. M. (1375). *Zübdetü't-tevarih*. Mecmua-yı İntişarat-ı Edebi ve Tarihi-yi Movkufat-ı Doktor Mahmud Afşar-ı Yazdi.
- Nevai, A. (1348). *Kerim Han Zend*. İntişarat-ı Ketabhane-yi İbni Sina.
- Nevai, A. (1368). *Nadir Şah ve bazmandeganeş*. İntişarat-ı Esnad-ı Milli.
- Niebuhr, C. (1354). *Sefername-yi Karsten Nibur* (Çev. P. Recebi). İntişarat-ı Tuka.
- Numan Efendi, E. S. (1999). *Tedbirat-ı pesendide*. TTK Yayınları.
- Nureddin Şuşteri, A. (1924). *Tezkire-i Şuşter*. Kalküta.
- Otter, J. (1363). *Sefername-i Jean Otter (asr-ı Nadir Şah)*. (çev. E. İkbali). Sazıman-ı İntişarat-ı Cavidan.
- Özcan, A. (2006). *Nadir Şah*. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi. (C. 32, s. 276-277). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Perry, J. (1365). *Kerim Han Zend* (Çev. E. M. Saki). İntişarat-ı Feraz.
- Razmara, H. A. (1331). *Ferheng-i coğrafya-yı İran*. (C. 5). Çaphane-yi Arteş.
- Recebi, P. (1289). *Kerim Han-ı Zend ve zaman-ı u*. Kitab-ı Amme.
- Reşid (Edibü'ş-Şuara), M. (1345). *Tarih-i Efşar*. İntişarat-ı Şura-yı Merkezi-yi Çeşn-i Milli-yi 2500 Sale-yi Şahenşahi-yi Azebaycan-ı Garbi.

Semnani, A.P. (1372). *Lutf Ali Han Zend*. Kitab-ı Numune.

Taki-yi Sarevi, M.F. (1371). *Tarih-i Muhammedi (Ahsenü't-tevarih)*. Müessesese-yi İntişarat-ı Emir Kebir.

Toğaç, S. (2000). *Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin İran sefaretnamesi*. (Kayıt No. 94555) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Vakayinigar, M. A. E. (1381). *Eşair, ilat ve tevaiif-i Kurd*. İntişarat-ı Tevekkoli.